

УДК 94 (477) "1900/1914"

Р. В. ГУЛА*

**НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ОСНОВА ПАТРІОТИЗМУ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ТА ЇЇ АНАЛІЗ І КРИТИКА
НА СТОРІНКАХ ВИДАННЯ "КИЄВЛЯНИН" У 1900–1914 рр.**

Проаналізовано роль і місце газети "Киевлянин" у пропаганді охоронної ідеології та її ключового аспекту – монархізму. Розкрито основні напрями видавничої політики з національного питання та взаємовідносин із українським суспільно-політичним рухом.

Ключові слова: суспільно-політичний рух в Україні; національне питання; охоронна ідеологія; патріотизм.

Актуальність визначення ідеї державного будівництва для Української держави упродовж майже двадцяти років посідає чільне місце у науковій діяльності історико-філософського напрямку.

Досвід минулих століть щодо зародження, розвитку та функціонування української національної ідеї слугує для сучасних дослідників джерелом розробки концептуальних засад її вдосконалення з урахуванням реалій сьогодення. Аналіз генези, розвитку та трансформації української національної ідеї є основою для побудови нової системи патріотичного виховання в країні.

Метою статті автор вважає висвітлення особливостей формування патріотичної складової української національної ідеї на теренах Російської та Австро-Угорської імперій у трактуванні видання "Киевлянин".

З-поміж видань монархічної спрямованості газета "Киевлянин" посідала особливе місце. Мабуть, з усіх друкованих видань імперської Росії саме цей орган відстоював найбільш ортодоксальні позиції щодо захисту принципів самодержавства. "Киевлянин" – реакційно-монархічна газета, що виходила в Києві з 1863 по 1919 рр. Видання було субсидоване царським урядом, відображало інтереси російських помі-

* Гула Руслан Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук Академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного.

щиків в Україні. Перервана в січні 1918 р. видавнича діяльність “Киевлянина” відновилась після того, як Збройні Сили Півдня Росії в серпні–грудні 1919 р. окупували Київ.

Засновником газети був відомий російський історик В.Я. Шульгін. З 1878 року редактором “Киевлянина” став професор Київського університету Святого Володимира Д.І. Піхно (1853–1913).

У зв’язку з призначенням Д. І. Піхна членом Державної ради Російської імперії редактором газети з 03.05.1907 по 28.09.1913 рр. став професор Київського університету Святого Володимира М.М. Ващенко-Захарченко.

Реально ж у період з 1907 по 1913 рр. редакторську політику видання здійснював В.В. Шульгін, син В. Я. Шульгіна, який офіційно очолив редакцію у 1913 році разом з П.В. Могілевською.

В. В. Шульгін (1878–1976) – складна та яскрава особистість, в долі якого відображені всі парадокси історії Росії першої половини ХХ сторіччя. Він найбільш твердо відстоював постулати монархістської ідеології, у 1917 р. разом з В. Гучковим та військовим керівництвом фронтів прийняв зречення від престолу Миколи II. Обстоюючи відродження монархії, брав участь у створенні Добровольчої армії Л. Корнілова, яка формувалася на ідеологічних засадах республіканців. Ортодоксальний антисеміт як редактор “Киевлянина” зайняв несподівану для монархістів позицію захисту М. Бейліса в сумнозвісному судовому процесі 1913 р. Послідовний антикомуніст наприкінці життя визнав роль більшовиків у створенні нової держави і навіть був присутній на ХХІІ з’їзді КПРС.

У період 1900–1913 рр. простежується еволюція в позиції редакції “Киевлянина” щодо української національної ідеї, яка сформувалася на початку ХХ ст. як сукупність теоретичного обґрунтування і практичного здійснення української державності, історичної, політичної, економічної і культурної форм розвитку українського народу у взаємодії з іншими націями і народностями на основі розв’язання національного питання. Видання вкрай негативно ставилося навіть до самої спроби розглядати це питання.

Вважаючи Україну (за класифікацією “Киевлянина” Південно-Західним краєм) частиною Російської імперії і не відносячи її до національних околиць, виходячи із постулату ідеології монархізму про єдність російського, малоросійського та білоруського народів, “Киевлянин” надзвичайно гостро відреагував на перший вияв того, що він назвав “якісь українські інтереси”¹. І у подальшому видання займало жорстку позицію з питань будь-яких виявів “українського сепаратизму”.

Упродовж 1900–1914 рр. основним напрямом критики “українофільства” та “українства” “Киевлянин” обрав:

- обґрунтування історичної неспроможності існування українського народу, що має свої національні особливості розвитку;

- боротьбу зі спробами впровадження української мови і культури в освітній сфері в будь-яких формах;
- доведення теоретичної необґрунтованості політичних програм партій і рухів українофільської спрямованості.

З перших номерів видання “Киевлянин” наголошувало на історичній належності Південно-Західного краю Росії². На початку ХХ ст. зі зростанням національної самосвідомості, передусім самосвідомості польського народу, і претензій останнього на незалежний національно-державний устрій та терени України знову постає питання про історичну належність Південно-Західного краю. “Що таке Південно-Західний край? Це російський край чи польський?... Історія на це питання дає відповідь: це край споконвічно докорінно російський”³. З цим твердженням однак не були згідні поляки. Член польського Сейму граф Ростворовський відверто казав: “Ми не можемо відмовитися від Малоросії, бо ми дуже багато вклали в неї роботи... велика частина нашої історії розгорталася саме в Малоросії”⁴. О. Волинець у статті “Польський визвольний рух” прогнозував, що “автономія... закладена в царстві Польському повинна поступово залучити в свій склад Литву, Білорусію, Малоросію”⁵. Основою польських домагань була відома теорія Духінського про спільність походження українців і поляків та відмінність щодо походження великоросів.

Характерно, що “Киевлянин” у суперечці про історичну належність Південно-Західного краю ніколи не розглядав тезу про те, що цей край український, і лише у 1905 р. після пропагандистської роботи української преси видання стало активно боротися зі спробами “автономії” України. Основою для цього була теорія єдності російського народу.

“Всім давним-давно відомо, що ніякого українського народу як самобутньої слов’янської гілки не існує, а існує єдиний російський народ, який являє собою три етнографічні різновиди: великоруський, малоруський і білоруський. Представники всіх трьох російських народностей протягом всієї історії називають себе тільки росіянами, а мову – тільки російською”⁶.

Отже, “українців тут немає! Україна і “українці” – це термін радше географічний і політичний, і аж ніяк не антропологічний чи етнічний”⁷. “Самобутній український народ” – фікція”, стверджує видання⁸ та думки представників “сучасної української науки” обґрунтувати цю тезу “абсолютно безпідставні та ні для кого не переконливі”⁹. Далі “Киевлянин” наводить зразки аргументації українофілів. “Дарма новітні українські вчені намагаються довести, що малоруська народність... за особливостями мови й іншими етнографічними рисами займає в слов’янській сім’ї народів окреме від великоросів місце,... що вона споконвічно жила своїм особливим історичним життям... – їх аргументи не матимуть жодної ваги в очах людей... знайомих з історією Росії і слов’янства”¹⁰.

Однак ці твердження “Киевлянина” активно заперечувала українська преса. Наприклад, “Рада”, критикуючи підходи офіційної історичної науки до історії України, наголошувала: “В офіційну схему російської історії... включено українську історію у вигляді відрубаних шматків потрібних для прояснення історії Російської держави... В результаті історія наша являє собою якийсь шматок, який виступає на сцену, на думку одних у чотирнадцятому – п’ятнадцятому, а інших – шістнадцятому – сімнадцятому століттях”¹¹.

“Киевлянин”, оцінюючи історію Південно-Західного краю з монархічних позицій, заперечує наявність будь-якої самостійної української історичної науки. “Нехай професор Грушевський – майбутній президент української республіки, як називає його львівський “Галичанин”(№30), – пише на зовсім новоукладеній, або “українсько-російській” мові десятками товсті томи і малі брошури... розшукуючи початок “українського народу” в доісторичну пору, вважає князів Володимира Святого і Ярослава Мудрого справжніми “українцями”, бачить в “Початковому літопису” і “Слові о полку Ігоревім” пам’ятки “української мови”, а в “Руській правді” – пам’ятку “українського права” ... – всім цим і подібним вигадано-науковим твердженням ніхто, крім завзятих прихильників “українства”, не повірить”¹².

Заочна полеміка “Киевлянина” і українофілів щодо питання про “самобутній український народ” вирізнялася жорсткістю оцінок історичних подій і постатей.

Передусім це, звичайно, оцінка Переяславської Ради й особистості Б. Хмельницького. Якщо “Киевлянин” наполягає, що “нас хохлів, ніхто не підкоряв Москві, самі добровільно пішли в усвідомленні величчя великого союзу з російським народом”, що “гетьман Хмельницький дивився на себе і на своїх як істинно носіїв російських засад”¹³, то Д. Дорошенко оцінює роль Хмельницького як постаті, котра обрала “єдиний шлях потонути в московському морі, втратити своє національне обличчя під натиском його державно-централістичної сили”¹⁴.

Особливим було ставлення видання і до питання про статус та функціонування української мови. Бурхливий розвиток української періодики, культури після царського маніфесту 1905 р. засвідчили реакцію на заборонні заходи самодержавства у другій половині XIX ст. – Валуєвський циркуляр та Емський акт. Монархісти правильно оцінювали причину підйому національної самосвідомості української інтелігенції в роки першої російської революції. “Уряд... своїми заборонними заходами щодо малоросійської мови, літератури, театру і спричинив сепаратистський рух”¹⁵.

Особливу увагу “Киевлянина” привернули спроби української інтелігенції запровадити українську мову в університетах Південного Заходу Росії. Монархісти розуміли, що створення україномовних кафедр у Харківському, Одеському та Київському університетах завдасть сер-

йозного удару по “стовпах самодержавства”. “Киевлянин” справедливо вважав, що “основна мета сучасного українського руху... – здобуття “автономії” для України, а першим кроком для цього визнається згідно з умовами моменту заснування “українських кафедр” у трьох південних університетах”¹⁶.

Висунення цих вимог українофілами ґрунтувалося на наслідках студентського революційного руху, який ставив перед собою завдання, “щоб засновано було з викладанням українською мовою оці кафедри : української мови, історії України і кафедру українського права та дослідження економічних відносин в Україні, а взагалі українське студентство вимагає українізації всієї школи в Україні”¹⁷.

Вимоги українізації освіти не обмежувалися лише створенням кафедр. Формою загального проведення навчання українською мовою, на думку української інтелігенції, повинні стати і народні університети, які “можуть покласти початок у велику справу національної освіти,... а ввівши у програму спеціальні курси з українознавства,... вони багато допоможуть, щоб пробудити інтерес до окремих галузей українознавства, і таким чином будуть допомагати розвитку національної науки”¹⁸.

Загалом правильно прогнозуючи перспективи розвитку української національної ідеї, вводячи в ужиток мову і культуру, “Киевлянин” був переконаний, що немає потреби впроваджувати “українські” кафедри, викладати “українську” мову в університетах та в інших навчальних закладах¹⁹.

Категоричність висновку “Киевлянина” ґрунтується на засадах офіційної лінгвістичної науки. Наприклад, Ф. Булгарін вважав українську мову наріччям російської²⁰. Відомий російський мовознавець О. Соболевський визнавав відмінність великоруського та малоруського “говорів”, утім вважав їх як діалектичними²¹. Російський лінгвіст І. Сікорський взагалі стверджував, що “російська і українська мови це не дві мови, а одна”. Причому аргументація ґрунтувалася на тезі: “дві паралельні мови, різні за фонетикою, але тотожні за духом”²².

Зрештою, в оцінці цього вузькоспеціалізованого питання безсумнівна присутність і політичного аспекту. Аналізуючи теоретичні основи українофільства, О. Стороженко в доповіді “Сенс та значення українофільства” на засіданні Київського клубу російських націоналістів виокремив постулати про особливості російського й українського народів – наявність мови, характеру, які виражені в державному устрої. “Російський народ створив самодержавний лад, усунувши себе від державного управління, а українці у своїй основі – демократи”. І цікавий висновок: “з цієї теорії випливало, що не так важна мова, як усвідомлення того, що український народ задовольняє останні погляди Заходу на державний устрій”²³. Отже, монархісти загалом правильно пов’язували питання історії та мови з розвитком безпосередньо укра-

їнських політичних рухів та партій в Російській та Австро-Угорській імперіях.

У своїй видавничій діяльності “Киевлянин” штучно розділяв український соціально-політичний рух на “українофільський” та “український”.

Поняття “українофільський рух” у виданні трактувалось здебільшого як культурно-просвітницька діяльність української інтелігенції. Завдання українофільства в 60-х рр. XIX ст. сформулював М. Драгоманов: “український народ з його національністю не може складати виняток, ось чому і для нього повинен бути час відродження”. Тому у 1860 р. “з досить великою силою виявився напрям, який потім у нас був названий “українофільством”, де основною метою було прагнення до вивчення минулого та народності України і бажання відображати українське життя українською мовою”²⁴. Цей період “сентиментальних “українофілів” (за класифікацією видання)²⁵ закінчився на початку першої російської революції.

Упровадження українофілами поняття “новітні українці” бере початок від 1905 р., коли попри вимоги українофілів щодо мови, культури, освіти дедалі виразніше стали лунати політичні мотиви. Теоретики монархізму в цей період приділяли велику увагу українській національній ідеї, вивчали причини її виникнення та її соціальну базу в Україні. Так, Г. Євреїнов стверджує, що головною причиною відродження української національної свідомості стало те, що царський уряд допустився суттєвих помилок у впровадженні національної політики. Проводилася “штучна русифікація невмілими, грубими, образливими для національного або релігійного почуття засобами”²⁶. Не дивно, що вже до 1911 р. “національна ідея розрослася та досягла такого напруження, що почала загрожувати цілісності самої держави”²⁷. Підтвердженням цього є телеграма загальних зборів Клубу російських націоналістів у Міністерство внутрішніх справ, у якій акцентується увага на тому, що “на території всієї Південної Росії ведеться пропаганда ідей українського сепаратизму, численні агітатори всіма способами доводять, що малороси – це абсолютно особливий народ, який повинен мати самостійне існування як культурно-національне, так і політичне”²⁸. Однак деякі монархічні публіцисти, зокрема В.В. Шульгін, визнавали те, що українська ідея має своє право на існування. “Українська ідея... зупинила “зварювання” південноросійських та північноросійських особливостей в єдину російськість... І міне, можливо, багато часу, поки обидві половини Росії визнають свої культури... підпорядкованими, тоді, взявши їх за основу, вони будуть продовжувати пряжу єдиної загальноросійської тканини”²⁹. Але цей навіть половинчастий підхід до проблеми розуміння української національної ідеї викликав у монархістів категоричне несприйняття. Вони вважали, що “сепаратизму й мирному завоюванню

Росії з боку інших народів ми повинні протиставити сильний національний масовий рух³⁰.

Ідеологічну підтримку цього руху, на думку прихильників царизму, мала забезпечити преса, де авангардні позиції щодо захисту монархічних ідеалів посідав “Киевлянин”. До того ж на першому етапі “Киевлянин” навіть не обтяжував себе пошуками аргументів у полеміці з виданнями української ліберальної преси.

Свідченням цього є коментар публікації в лубенському “Хліборобі” статті “З’їзд поневолених народів”. “Киевлянин” розкриває вимоги Заходу, “щоб кожний народ своїми справами розпоряджався”³¹, жодним чином їх не коментує, маючи на увазі безглуздість й абсурдність вимог автономії.

Аналогічний підхід “Киевлянин” застосував також в оцінці політичної програми УРП. Спираючись на публікацію програми в катеринославському “Придніпровському краї”, “Киевлянин” тільки посилається на тезу партії, що “загальноросійська держава повинна складатися з союзу держав, обласних держав”³².

Згодом це видання стало серйозніше ставитися до питання про автономію України. Заперечуючи спочатку саму ідею української автономії, газета визнає факт поширення цієї ідеї, яка може призвести до втрати держави. Особливу стурбованість видання викликало створення у Державній думі фракції “Українська громада”, яка в газеті “Рідна справа” оприлюднила свою програму, де на перше місце поставила питання “визнання автономії для своєї країни”³³.

Трибуною для пропаганди ідеї “автономії України”, на думку “Киевлянина”, були “Український науковий вісник”, “Український вісник”, “Україна”, “Рада”, “Хлібороб”, у яких “власне і розвиваються та подаються у різних варіантах думки про самостійну Україну, які протягом останніх років старанно розповсюджуються в зарубіжній Русі на сторінках галиційської преси”³⁴.

Отже, політичні процеси, що сприяли розвитку та поширенню складових української національної ідеї, ґрунтувалися на об’єктивних історичних процесах формування української нації як самостійного носія історичних, культурно-лінгвістичних та етнографічних засад. “Киевлянин” правильно розумів загрозу державно-територіального устрою імперії з боку українського суспільно-політичного руху.

Патріотична спрямованість української національної ідеї базувалася на визнанні самобутності історичного шляху розвитку української нації, її права на використання власної мови та на демократичних засадах формування політичної системи. Можна стверджувати, що ці складові слугували фундаментом розвитку державного патріотизму у побудові майбутньої української держави. Український суспільно-політичний рух, підготувавши для своєї діяльності підґрунтя у вищевка-

заних напрямках, сформувавши партію та рухи й визначив свою головну політичну мету – створення федеративної держави з подальшим отриманням державної незалежності.

¹ *Вольнец А.* Заметки / А. Вольнец А. // *Киевлянин.* – 1905. – № 312. – С. 1.

² *Шульгин В. Я.* Слово редактора / В. Я. Шульгин // *Киевлянин.* – 1863. – № 1. – С. 1.

³ *Евреинов Г. А.* Национальные вопросы на инородческих окраинах России: Схема политической программы / Г. А. Евреинов – Спб.: Гос. типография, 1908. – С. 2.

⁴ *Вольнец А.* Польское освободительное движение / А. Вольнец // *Киевлянин.* – 1906. – № 123. – С. 2.

⁵ Там само.

⁶ *Тихомиров Н.* Заметки / Н. Тихомиров // *Киевлянин.* – 1907. – № 170. – С. 1.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ *Дорошенко Д.* Без назви / Д. Дорошенко // *Рада.* – 1906. – № 45. – С. 2.

¹² *Шульгин В. В.* Заметки / В. В. Шульгин // *Киевлянин.* – 1905. – № 344. – С. 1.

¹³ *Тихомиров Н.* Заметки / Н. Тихомиров // *Киевлянин.* – 1907. – № 170. – С. 1.

¹⁴ *Дорошенко Д.* Без назви / Д. Дорошенко // *Рада.* – 1906. – № 45. – С. 2.

¹⁵ *Евреинов Г. А.* Национальные вопросы на инородческих окраинах России: Схема политической программы / Г. А. Евреинов – Спб.: Гос. типография, 1908. – С. 11–12.

¹⁶ *Савенко А.* Украинские автономии / А. Савенко // *Киевлянин.* – 1905. – № 341. – С. 1.

¹⁷ *Шульгин В. В.* Заметки / В. В. Шульгин // *Киевлянин.* – 1905. – № 309. – С. 2.

¹⁸ *Дорошенко Д.* Українська школа / Д. Дорошенко // *Рада.* – 1906. – № 27. – С. 2.

¹⁹ *Тихомиров Н.* Заметки / Н. Тихомиров // *Киевлянин.* – 1907. – № 170. – С. 1.

²⁰ *Булгарин Ф.* Россия в историческом, статистическом, географическом и литературном отношениях / Ф. Булгарин. – Спб.: Типография И. Смердина, 1837. – С. 272–273.

²¹ *Соболевский А. И.* Лекции по истории русского языка / А. И. Соболевский. – М.: Тип. Московского ун-та, 1907. – С. 2.

²² *Сикорский И. И.* Русские и украинцы. Главы из этнографического катехизиса / И. И. Сикорский. – К.: Витязь, 1913. – С. 2.

²³ Сборник клуба русских националистов. – К.: Гос. типография, 1913. – С. 139.

²⁴ *Драгоманов М. П.* Вибране / М. П. Драгоманов. – К.: Либідь, 1991. – С. 447.

- ²⁵ *Тихомиров Н.* Заметки / Н. Тихомиров // Киевлянин. – 1907. – № 159. – С. 2.
- ²⁶ *Евреинов Г.А.* Национальные вопросы на инородческих окраинах России: Схема политической программы / Г. А. Евреинов – Спб.: Гос.типография, 1908. – С. 11.
- ²⁷ Там само. – С. 12.
- ²⁸ Сборник клуба русских националистов. – К.: Гос. типография, 1913. – С. 130.
- ²⁹ *Шульгин В. В.* Что нам в них не нравится / В. В. Шульгин. – М.: Хорс, 1992. – С. 42.
- ³⁰ *Балясный М.* Чего ждать от русского национализма / М. Балясный. – Спб.: Летописец, 1911. – С. 8.
- ³¹ *Александровский В.* Заметки / В. Александровский // Киевлянин. – 1905. – № 339. – С. 1.
- ³² *Шульгин В. В.* Заметки / В. В. Шульгин // Киевлянин. – 1907. – № 17. – С. 1.
- ³³ *Тихомиров Н.* Заметки / Н. Тихомиров // Киевлянин. – 1907. – № 159. – С. 2.
- ³⁴ Там само.

Проанализированы роль и место газеты “Киевлянин” в пропаганде охранительной идеологии и ее ключевого аспекта – монархизма. Раскрыты основные направления издательской политики по национальному вопросу и взаимоотношений с украинским общественно-политическим движением.

Ключевые слова: общественно-политическое движение в Украине; национальный вопрос; охранительная идеология; патриотизм.

The author analyses the role and place of “Kievlyanin” newspaper in the promoting of the protection ideology and its key aspect - monarchism. The basic directions of the publishing policy on the national question and relations with the Ukrainian social and political movement are presented in the article.

Keywords: the social and political movement in Ukraine; the national question; the protection ideology; the patriotism.